

Srovnání kulturních změn u afghánských Kyrgyzů a Kyrgyzů v Kyrgyzstánu

Petr Kokaisl, Petra Kohoutková, Pavel Michálek

Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze,
kokaisl@pef.czu.cz

Comparison of cultural change of the Kyrgyz in Afghanistan and Kyrgyzstan

Abstract—Creation of the national state in Kyrgyzstan had significant influence to national awareness of the Kyrgyz. It was aroused here an interest in the history of own nation, there were presented historical constructs to the population about the ancientness and certain exclusivity of the Kyrgyz ethnic group, what many inhabitants adopted. For all Kyrgyz in all investigated areas is common relatively high historical awareness of membership to the Kyrgyz nation – this perception is not bound to the language. All Kyrgyz living beyond the Kyrgyzstan border perceive very similarly the creation of national state. It is a symbol of their national identity for them, to which they are looking up with a certain respect. Also the Afghani Kyrgyz that usually do not know the Kyrgyzstan state symbols express the wishes to visit Kyrgyzstan, a country, where they can feel as at home. More important that the proper area is the own existence of the Kyrgyz state that, already by its name, offers a certain proximity to the Kyrgyz living outside its borders.

Key Words—Central Asia, Kyrgyzstan, Afghanistan, cultural changes, transition

HLAVNÍM cílem tohoto příspěvku je ukázat specifčnost kultury kyrgyzské menšiny žijící na území Afghánistánu a provést srovnání s Kyrgyzy žijícími buď jako etnická minorita v jiných státech, nebo jako většinové obyvatelstvo v Kyrgyzstánu. Příspěvek by měl dát odpověď na otázky: *Co považují Kyrgyzové v Kyrgyzstánu za typické prvky své kultury? Považují tyto prvky za typické i Kyrgyzové žijící mimo Kyrgyzstán – jako národnostní menšina v Afghánistánu?*

PROVÁDĚNÝ VÝZKUM

Příspěvek vychází z provedeného terénního výzkumu v roce 2008, který se zabýval šířeji kulturou Kyrgyzů v Kyrgyzstánu a na území Afghánistánu (Kokaisl *et al.* 2008).

Terénní výzkum v Afghánistánu byl prováděn ve vesnici Šuoldara blízko vstupu do Vachánském koridoru – Kyrgyzové ze Šuoldary udržují velmi čilé styky s vachánskými Kyrgyzy.

Výzkum u afghánských Kyrgyzů byl prováděn v kyrgyzštině. Určité problémy se vyskytovaly ve srozumitelnosti kyrgyzštiny používané na území dnešního Kyrgyzstánu a kyrgyzštině afghánských Kyrgyzů. Po kodifikaci

spisovné kyrgyzštiny v sovětském období došlo k omezení používání mnoha synonym, ale tato synonyma jsou stále běžně používána Kyrgyzy za hranicemi dnešního Kyrgyzstánu. Afghánští Kyrgyzové tedy nemají větší problém s pochopením kyrgyzských slov ze „spisovné“ kyrgyzštiny, naopak už to ale neplatí.

Údaje o kulturních změnách byly získávány především z řízených a polořízených rozhovorů, při použití srovnávací generační metody, kdy byla snaha tazatele dotazovat se na jeden kulturní jev postupně u příslušníků více generací. Při těchto rozhovorech měli sami respondenti poukázat na změny v kultuře, které oni sami považují za nejdůležitější (*za nás se to dělalo tak, a teď se to dělá takhle*).

Při použití této metody je ovšem nutné před samotným dotazováním vytvořit určitý vztah vzájemné důvěry mezi tazatelem a dotazovaným. Tento postup přinesl údaje hodnotící kulturní změny z pozice člena zkoumané skupiny, ale v příspěvku jsou předkládány i údaje hodnotící kulturní změny z pozice výzkumníka – příslušníka zcela odlišné kultury. Spojení obou těchto pohledů může hodnocení kulturních změn více objektivizovat.

POPIS OBLASTI

V 19. století se stal Afghánistán, resp. jeho východní část (Vachánský koridor) nárazníkovou oblastí dvou velmocí – Ruska a Velké Británie. Dnes je situace odlišná a afghánské území Vachánského koridoru od sebe odděluje jiné státy – Tádžikistán a Pákistán. Vstup do Afghánistánu je možný z Tádžikistánu přes dvě města se stejným názvem – Iškašim. Při vytyčování hranic a vytváření Vachánského koridoru totiž došlo k rozdělení původního města a v současnosti tedy existují města dvě – tádžický a afghánský Iškašim. Z tádžického Iškašimu je k hraničnímu přechodu vzdálenost přes 4 km a dnes nic již nenasvědčuje tomu, že se dříve jednalo o jedno město.

Pro okolí Iškašimu je typické závlahové zemědělství a terasovité uspořádání políček v horském terénu (město se nachází v nadmořské výšce kolem 2600 m). Vesnice Šuoldara, kde bylo těžiště prováděného výzkumu, je ve výšce zhruba 2800 m. Vzdálenost Šuoldary od Iškašimu je přibližně 15 km vzdušnou čarou, cesta je dlouhá přibližně 25 km.

Pro Vachánský koridor je typický horský terén a rozdělení na dvě výrazné geografické oblasti oddělené

horskými hřbety ve směru východ-západ. Podle jejich nadmořské výšky se označují jako Velký a Malý Pamír. Pohorí Pamír jako takové je ovšem především v Tádžikistánu (s přesahem do Afghánistánu, Číny a Pákistánu). Počasí ve Vachanském koridoru je vzhledem k nadmořské výšce (některá údolí jsou ve výšce 3000 m n. m.) i v létě chladné, a i v tomto ročním období může běžně padat sněh. Ve Vachanském koridoru se nachází i nejvyšší afghánská hora Nošak (7492 m). Centrem Vachanského koridoru je městečko Langar (nadmořská výška kolem 5000 m).

HISTORICKÉ ZMÍNKY O KYRGYZECH

Jednoznačně určit a datovat původ jakéhokoli etnika je velice obtížné. V případě Kyrgyzů se v současnosti setkáváme s podobným jevem, který se vyskytoval v 19. století v Evropě při vlně národních obrození malých národů. Velikost a významnost národa je dána podle této teze jeho starobylostí.

V době, kdy se ještě příliš starobylost kyrgyzského etnika nezdůrazňovala, datovaly se první písemné zmínky o Kyrgyzech do roku 569 n. l. V tomto roce dostal vyslanec byzantského císaře Justiniána II. Zemarch jako dar kyrgyzského otroka (Istorija Kirgizstana 2005).

Po rozpadu Sovětského svazu a vzniku samostatného Kyrgyzstánu bylo ovšem třeba vytvořit novou ideologii zahrnující nové národní hrdiny a odkazy na slavnou historii a nová historie se začala vytvářet na objednávku státních představitelů.

Podle dnešní oficiální verze se tedy první zmínky o Kyrgyzech objevují v čínských kronikách, a to v roce 201 př. n. l. pod označením Gegun. Bez ohledu na velice chatrný historický podklad tohoto tvrzení se rok 201 před naším letopočtem začal označovat ne jako první písemná zmínka o Kyrgyzech, ale přímo za rok, kterým se začala počítat kyrgyzská státnost. V roce 2003 slavil Kyrgyzstán výročí 2200 let této události a tento rok byl vyhlášen výnosem prezidenta Kyrgyzské republiky rokem kyrgyzské státnosti (Ukaz Prezidenta 2008).

Z nejstarších zmínek o Kyrgyzech vyplývá, že jednoznačné uvedení etnonyma Kyrgyz pochází ze 6. století. Je určitá pravděpodobnost, že existovala souvislost mezi Kyrgyzy a Geguny již ve 2. století př. n. l., dále pak mezi Kyrgyzy a Chakasy od 6. století n. l., ale zcela jednoznačná zmínka chybí. Kyrgyzové jsou jako etnikum zmiňováni zcela jednoznačně až v době vlády Čingischána (1162–1227), kdy jejich označování nahrazuje dřívější označení Chakas (Kokaisl et al. 2008: 15).

PRVKY UTVÁŘEJÍCÍ KYRGYZSKOU ETNICITU

Kromě mnoha historických konstruktů pojednávajících o starodávnosti a udatnosti kyrgyzského etnika se jednou z nejvýznamnějších postav kyrgyzské historie po rozpadu Sovětského svazu stal bájný sjednotitel Kyrgyzů Manas. Dokonce došlo i k tomu, že v roce 1995 v Kyrgyzstánu proběhly oslavy 1000 let eposu Manas, ačkoli ještě v dobách SSSR (r. 1947) proběhly oslavy 1100 (!) let

„Manasu“ a v Moskvě byly tehdy v ruštině představeny a oceněny státní cenou text „Velký pochod“ (část eposu) a opera „Manas“ (Kokaisl, Pargač et al. 2006: 198–203).

Hrdina Manas se stal opěvovaným hrdinou a studiu eposu pojednávajícím o jeho hrdinských činech se věnují mnohé katedry humanitně zaměřených fakult několika kyrgyzských univerzit.

Mnozí kyrgyzští respondenti ze severního Kyrgyzstánu uváděli jako významný specifický prvek své kultury svébytnou kuchyni a přípravu jídel. Zde je možné na prvním místě jmenovat *kumys* – zkvašené kobyli mléko. Kumys má v Kyrgyzstánu dlouhou tradici a dodnes je velice oblíbený i mezi těmi, kteří s pastevectvím již dávno nemají vůbec nic společného. Pastevci nechtějí být bez kumysu ani chvíli. Když začínají kočovat na letní pastviny, dělají si kumys na cestu do zásoby a pak ho převážejí v plastových kanystrech. Podél hlavních silničních tahů v Kyrgyzstánu je také velké množství jurt, před kterými mají pastevci na stolku vyložené své zboží – kumys v plastových lahvích. Jurt je u silnice spousta a pastevci by sotva mohli na tak malém prostoru pást tolik koní, aby bylo kumysu dost. Proto někteří nakupují kumys u jiných pastevců v horách a pak ho sami prodají. Řidiči, kteří se vracejí domů, kupují ve velkém, protože i pro lidi ve městě je kumys tím nejlepším nápojem.

U mnoha „typických“ kyrgyzských jídel dochází ke sporům o jejich původnost. Mezi nejznámější kyrgyzská jídla patří *bešparmak*, který se vaří spíše v severní části země. Bývá považován za jídlo původem kazašské, ale v některých drobnostech se jeho příprava liší – v Kazachstánu se používají velmi široké nudle, zatímco v Kyrgyzstánu se vaří nudle úzké. Dalším známým jídlem je *plov*, který je původem uzbecký a je rozšířenější na jihu Kyrgyzstánu, ale vaří se i na severu. Z kravského mléka se vyrábí *ajran* (jogurt), ze kterého po zpracování a po vysušení vzniká *kurut*. *Kurut* dostávají děti (i dospělí) místo bonbonů, ale může se rozvařit i na polévku.

Kyrgyzové v Kyrgyzstánu považují za svůj národní symbol i přenosný pastevecký stan – *jurtu*. Vršek jurty (*tunduk*) je i součástí kyrgyzské vlajky, jednotlivé části jurty se kyrgyzské děti učí ve škole pojmenovávat a kreslit. Přestože dnes pastevci nahrazují na pastvinách jurty „vagončiky“ – maringotkami nebo „palatkami“ – stany, zbývá stále mnoho lidí, kteří si jurty stále staví, ochraňují a zdobí; jurta může sloužit i při svatbě nebo pohřbu.

Pro Kyrgyzy je typický i způsob uzavírání sňatků – sňatky byly a doposud jsou ve velké míře patrilokální (dívka odchází do domu ženichových rodičů), výběr partnera probíhal a stále probíhá většinou podle přání rodičů. Sňatek bylo (a doposud je) možné uzavřít pouze po zaplacení výkupného za nevěstu – *kalymu*. Jeho výše je závislá na majetkových poměrech rodiny i na místě, kde rodina žije – v jižních částech Kyrgyzstánu se platí *kalym* podstatně vyšší než v severní části země, kde například v hlavním městě se stává spíše symbolickým.

Z hlediska náboženství patří Kyrgyzové mezi sunnity, ačkoli je pro ně typická značná náboženská vlažnost (vyšší projevy religiozity jsou v jižní části země).

Náboženské projevy se v sovětských dobách omezovaly především na vnější projevy – obřízka chlapců, *omiň* jako výraz poděkování před jídlem, při míjení hřbitova, před započítáním cesty. Mezi další náboženské projevy patřila účast muslimského duchovního při svatbách nebo pohřbech. Pravidelné předepsané modlitby, náboženská daň, pout' do Mekky nebo předepsaný půst neprováděl téměř nikdo. Po částečném oživení muslimských tradic (výrazně podporovaných i státem) po vzniku samostatného Kyrgyzstánu se po čase opět mnohé vrátilo do starých kolejí.

KYRGYZOVÉ V AFGHÁNISTÁNU

Kyrgyzové se na území Afghánistánu dostali ve 30. letech 20. století. Důvodem jejich příchodu se stala občanská válka na území Střední Asie a nepřehledná a chaotická situace v prvních letech po vzniku Sovětského svazu. Jednalo se o rody, jejichž představitelem byl Rachmankul-chán. Tito Kyrgyzové se usadili ve Vachanském koridoru. Rodu Rachmankul-chána dědičně patřily pastviny i domy ve Východním (čínském) Turkestánu poměrně daleko na východ (zhruba na úrovni Urumči). Velké množství členů Rachmankul-chánova rodu (i sám Rachmankul-chán) u těchto Kyrgyzů (na území Číny) strávili po útěku ze Sovětského svazu ve 20. letech 20. století několik let. Dvacátá léta je zároveň možné počítat jako začátek kyrgyzského osídlení Pamíru. Rachmankul-chán jako vlastník mnohatisícových stád skotu se stal jedním z nejbohatších místních afghánských vůdců.

Afghánský král Muhammad Zahir Šáh poskytoval Kyrgyzům všemožnou pomoc – Kyrgyzové nemuseli sloužit v afghánské armádě a získali status národa, který chrání státní hranice, stejně jako oficiální pohraničníci. Za jeho vlády byla zrušena i daň (desátek) z chovaných zvířat. Královská rodina udělila kyrgyzskému vůdci Rachmankul-chánovi za jeho zásluhy při ochraně severovýchodních hranic země titul *Pasbani Pamir* – Ochránce Pamíru.

Od převratu v Afghánistánu v roce 1973, kdy byla vyhlášena republika, se situace afghánských Kyrgyzů začala výrazně zhoršovat – dřívější králův oblíbenec Rachmankul-chán měl s novým režimem vztahy mnohem horší. Když byli strážci této revoluce dalším převratem v roce 1978 odstraněni („dubnová revoluce“), situace v Afghánistánu se zhoršila ještě více, nestabilitu prohloubilo i vměšování Spojených států a později i Sovětského svazu. Proto odvádí Rachmankul-chán v tomto roce vachánské Kyrgyzy do severního Kašmíru. Při tomto přesunu došlo k velkým ztrátám ve stádech skotu, kvůli odlišnému klimatu část Kyrgyzů onemocněla a Rachmankul-chán se obrací na vládu USA s prosbou o možnost emigrace na Aljašku. Tato prosba zůstala nevyслуšena, ale v březnu roku 1982 umožnilo Turecko přestěhování těchto Kyrgyzů do východní Anatolie. Část Kyrgyzů ovšem v Pákistánu do Turecka odejít nechtěla a při tomto přesunu se asi 50 kyrgyzských rodin v čele s Abduraššid-chánem vrátilo zpět do afghánského Pamíru. Sám Rachmankul-chán zemřel v roce 1990 v Turecku (Kokaisl *et al.* 2008: 120–121).

V oblasti Pamíru (především na území dnešního Tádžikistánu, který s Afghánistánem přímo sousedí) žije ovšem kyrgyzské obyvatelstvo déle, kolem 200 let. Podle údajů francouzského turkologa Rémiho Dora (1975) sem Kyrgyzové přesídlili z území dnešního Kyrgyzstánu a jednalo se o rody Tejit a Kesek. Nejprve do Pamíru odkočoval rod Tejit (v 18. století), který si vybral nejlepší pastviny. Cestou šel přes průsmyk Kyzyl-art, Alajské údolí a podél řeky Ak-su. Začátkem 19. století se přesunuli do oblasti Sangu na území dnešního Tádžikistánu, aby se dostali z vlivu Mohameda Aliho, který v roce 1834 dobyl oblast Karateginu (jedná se o historické označení jednoho z bekství dřívějšího Bucharského emirátu). V Karateginu (v dnešním Žergetalském rajonu v Tádžikistánu) dodnes žije kyrgyzská menšina v počtu asi 50 000 osob). O těchto Kyrgyzech se zmiňuje ruský kapitán B. L. Grombčevský, který Karateginem cestoval na konci 19. století: *Obyvatelstvo je zčásti kyrgyzské a zčásti tádžické. Pokyrgyzštění Tádžikové východní Karateginy žijí v domech a ve vesnicích pouze v zimě, v létě kočují v horách, kde pasou svůj skot. Karategin je chudé místo, ale má dostatek vhodné půdy na pěstování obilí a také bohaté pastviny na severních úbočích hor Petra Velikého.* (Doklad kapitána... 2005)

Rod Kesek přešel přes Darvazu a Šugnan do Velkého Pamíru a oblasti Aličur. Na konci 19. století hledal rod Tejit místa, kde by bylo v zimě méně sněhu a přesídlil se do oblasti Rang kulu a Malého Pamíru. Kromě rodů Tejit a Kesek žili v Pamíru i příslušníci rodu Kypčak a Pamírci. Pamírci byli zcela nezávislí až do 1876, kdy se stali součástí Ruska, ale ani potom neplatili daň z půdy. V 80. letech 19. století došlo v životě pamírských Kyrgyzů ke zhoršení v souvislosti se soupeřením Anglie a Ruska v této oblasti, kdy se Anglie snažila získat Pamír pod svůj vliv. Po vytvoření Vachanského koridoru došlo k rozdělení obyvatelstva (Tádžiků i Kyrgyzů) na dvě části – jedna byla součástí Ruska, druhá pak spadala pod vládu Afghánistánu.

V roce 1971 žilo na území Afghánistánu kolem 3000 Kyrgyzů, z nichž žila většina v Malém Pamíru – Shahrani (2002: xxxviii) uvádí ve Vachanském koridoru počet 1800 osob. Jednalo se především o rod Tejit, dále zde žilo několik rodin z rodu Kesek, osm rodin z rodu Kalmak a Najman a dvě rodiny z rodu Kypčak.

Ve Velkém Pamíru žili především příslušníci rodu Kesek a malé rody, které byly s rodem Kesek příbuzné, např. Kyzylajak, Žikžim nebo Mamačar. Z hlediska demografických ukazatelů byla pro tyto Kyrgyzy typická obrovská dětská úmrtnost, jejíž příčinou byla nedostatečná strava chudá na základní živiny a vitaminy spolu s drsným klimatem. Vysoká dětská úmrtnost se netýkala jen chudých obyvatel, ale byla stejná i u bohatců.

U afghánských Kyrgyzů je možné se setkat s některými původními rysy kultury – například ve výzdobě jurty, ve zpěvu písní, které se zpívají nejen při slavení svátků, ale i při úmrtí člověka, kdy se najímají vyhlášení pěvci, kteří zpívají pohřební písně *košok*. V dnešním Kyrgyzstánu se při pohřbu rovněž zpívají pohřební písně *košok*, ale zpívají je příbuzní zemřelého, zatímco v Afghánistánu se najímají

cizí lidé, kteří většinou patří mezi chudé lidi. Bohatí lidé považovali předvádění vlastního pěveckého umění na veřejnosti za ostudu, a proto zpívali lidé nemajetní.

Mezi obyvateli Pamíru je rozšířené hraní her, především na jaře a v létě. Jedná se především o hry známé i z dnešního Kyrgyzstánu – Beš taš, Ašyk-atmaj, Küroš, Buka-tartyš, Arkan-tartyš (Stroilov 1993).

VACHAN

Vachanský koridor vznikl na konci 19. století jako nárazníková zóna dvou mocností Ruska a Velké Británie. Hranice byla vytyčena na základě několika dohod: První byla uzavřena v roce 1873 a týkala se střední části podél řeky Oxus (Amudarja) a na východ k jezeru Sary-kul; druhá zahrnovala západní část, od řeky Oxus až k trojmezí s Íránem a konečně třetí dohoda z roku 1895 vytyčila hranici východně od jezera Sary-kul až k trojmezí s Čínou. Datování dohod může být podle různých zdrojů odlišné, protože postupně docházelo k podpisům dokumentů různé váhy – vytyčovací protokoly, smlouvy, výměna nót. Ve 20. století byly uzavřeny mezi Afghánistánem a SSSR další tři dohody, které se znovu týkaly změn hranic – v roce 1946, 1958, a 1981 (Office of The Geographer... 1983).

Vachanský koridor se rozkládá od afghánského Iškašimu až k Vachšírskému průsmyku (Vakhjir Dawan) na východě u čínských hranic. Vzdálenost z Iškašimu do nejvýchodnější části Vachanského průsmyku je 350 km a k Vachšírskému průsmyku dosahuje 300 km. Koridor je nejširší (65 km) ve svém středu, na západním vstupu má šířku pouze 18 km. Hory kolem vachanských údolí mají průměrnou nadmořskou výšku 5450 m.

Ve Vachanském koridoru jsou dvě odlišné oblasti – Velký a Malý Pamír. Velký Pamír je zhruba šedesátikilometrový horský hřbet směřující od východu na západ. Malý Pamír v délce zhruba 100 km je oddělený od severnějšího Velkého Pamíru Vachanským hřbetem. Velký Pamír má průměrnou hustotu osídlení 2,6 obyv./km², zatímco Malý Pamír 3,17 obyv./km².

Průsmyky spojující Velký a Malý Pamír jsou průchodné většinou pouze v létě a začátkem podzimu, což má vliv na obchodní kontakty a na vzájemné vztahy. Kyrgyzské obyvatelstvo je tak geograficky (a zároveň i ekonomicky) rozděleno na dvě skupiny. Obě skupiny jsou při získávání obilí, koní, opia a téměř všech výrobků plně závislé na nákupu těchto věcí na trzích.

V současnosti se obchoduje buď na bazarech, nebo obchodníci přicházejí za Kyrgyzy se svým zbožím – pak se ovšem jeho cena výrazně zvyšuje, často až na trojnásobek ceny na bazarech. Veškerá hodnota zboží se vyjadřuje počtem ovcí nebo jiného dobytka. Podle údajů Kreutzmanna a Felmyho z roku 2003 nejsou pamírské pastviny dostatečně využity – při srovnání počtů chovaných zvířat v polovině 70. let 20. století a roku 1999 se zde chovalo pouze 22,9 % původního počtu ovcí a koz, 40,2 % jaků a polovina původního počtu koní. Jen počty velbloudů byly vyšší o 9,6 %.

Kyrgyzové Velkého Pamíru obchodují s pastevci, zemědělci nebo jinými obchodníky z jiných údolí za hranicemi Vachanu, z nichž většinu tvoří Tádžikové.

Kyrgyzové Malého Pamíru kromě toho obchodují s příhraničními oblastmi Pákistánu – nelegální přechody hranice jsou tolerovány afghánskými i pákistánskými pohraničníky. Donedávna existovaly obchodní vztahy také s Tádžikistánem, ale bazary, které zde průběžně vznikaly, rychle zanikly po roce 2005, když odešla ruská vojska, která chránila hranici. Legální přechody tádžicko-afghánské hranice jsou dnes pouze dva. Díky širším možnostem v obchodování se Kyrgyzům Malého Pamíru žije podstatně lépe než ve Velkém Pamíru.

Vachanské Kyrgyzy navštívil v 70. letech K. Mauri, který se sešel i s jejich vůdcem Rachmankul-chánem. Území kde žijí Kyrgyzové, umísťuje za poslední stabilně obydlené místo ve Vachanu Sarchad, odkud už začíná skutečně nehostinná země. Místní Kyrgyzy považuje za potomky kočovníků, kteří doprovázeli Čingischána a v dřívějších dobách neuznávali žádné hranice.

„Teď je ovšem tento starobylý národ těmito hranicemi rozdělen na tři části: v Afghánistánu je Kyrgyzů tři tisíce, v Sovětském svazu tři miliony a v Číně jeden milion, ale tyto skupiny mezi sebou neudrží žádné kontakty.“

Vůdcem afghánských Kyrgyzů, roztroušených ve stovkách kišlaků Pamíru, je hadži¹ Rachmankul-chán. Setkali jsme se s ním na východním břehu jezera Šachmaktinkul (Chakmaktin/Chaqmaqin), v „lidské“ oáze, kde si postavil jurty ve výšce 4250 metrů. *Na těchto letních pastvinách – vyprávěl – nás žije asi třicet osob, velká patriarchální rodina. Já mám dvě ženy a deset dětí. Nejstaršímu je čtyřicet a nejmladšímu jsou tři roky.*

My Kyrgyzové jsme pastevci skotu. Kdysi jsme měli bohaté pastviny i ornou půdu. Tady v Afghánistánu jsou jenom jedny pastviny a žije se tu hůře, protože tolik neprší jako dříve. Tady to místo se jmenuje Targan-Kurun, to znamená „pastviny bez kamenů“, protože jsme si ty pastviny sami vyčistili.

Tři tisícovky afghánských Kyrgyzů chovají ovce, kozy a jaky. Pro místní Kyrgyzy je jak nenahraditelným zvířetem. Jačí trus – *kizjak* – je zde jediným topivem. Jaci dávají mléko, srst na výrobu provázků a ošacení, kůži a z ocasních žíní vyrábějí košťata. Kromě toho je jak výborným nosičem nákladů – unese 80 kg nákladu, se kterým lehko stoupá i po zledovatělém povrchu ve výšce přes 5000 m.

Dojení jaků, ovcí a koz je záležitostí žen a provádí se dvakrát denně, při východu a západu slunce.

Kyrgyzové se zabývají i lovem, při kterém používají ruské a čínské zbraně. Loví horské

¹Titul muslima, který vykonal pouť do Mekky.

kozy a divoké ovce, kterým se říká ovce *Marka Pola*². Jediným obydlím Kyrgyzů jsou jurty. V létě se Kyrgyzové živí především mlékem, skopovým a jačím masem, v zimě s masem jí i chléb. Čaj, cukr, obilí, některé části oblečení a další nezbytné potřeby vyměňují Kyrgyzové u Vachánců. Dříve byl pro afghánské Kyrgyzy hlavním místem pro nákup zásob čínský Kašgar. Politické události v Číně ale zpřetrhaly obchodní kontakty s Kašgarem, takže musí obyvatelé scházet do Vachánu. Mezi Kyrgyzy a Vachánci sice existují dávné rozpory, ale obě etnické skupiny jsou na sobě závislé“ (Mauri 1986).

Přestože má Velký Pamír rozlohu 5500 km², oblast kterou využívají Kyrgyzové, dosahuje pouze 1550 km². Ostatní území si nárokují Vachánci, kteří se zabývají usedlým zemědělstvím a chovem zvířat (Callahan 2006).

Srážky a převládající větry ve Vachanu jsou ovlivněny reliéfem oblasti. Věčný sníh leží v nadmořských výškách nad 5000 m. Průměrné množství srážek dosahuje 60–120 mm, především ve formě sněhu. Vítr vane především ze západu, takže návětrné strany údolí bývají i v zimě bez sněhu, ale stálý vítr způsobuje, že zimy jsou zde mimořádně kruté.

Kyrgyzové kočují za svými pastvinami většinou jen krátké úseky – většinou méně než 20 km. Směr kočování je od letních pastvin (*džajlo*) na severních svazích (*terskej*) k zimním pastvinám (*keštou*) na jižních svazích (*kungej*).

Kočování bývá podle tohoto rozpisu:

- Říjen: odchod z letních na zimní pastviny (*džajlo – keštou*).
- Červen: odchod ze zimních na letní pastviny (*keštou – džajlo*).

Pastviny jsou soukromé a Kyrgyzové vynakládají velké úsilí na vylepšení svých stanovišť. Protože na zimovištích jsou podstatně déle (8 měsíců), nacházíme zde větší množství staveb (Callahan 2006).

Domy jsou vybaveny vším potřebným, nechybí samozřejmě ani televizory, na kterých místní sledují satelitní programy z Kyrgyzstánu.

Důležitou součástí života Kyrgyzů je islám, znalost Koránu a každodenní modlitby *namázy*. Školy zde nejsou žádné, vyučování je pouze doma (Černov 2008).

Kyrgyzové uzavírají sňatky pouze mezi sebou, přičemž věk nevěsty bývá někdy velice nízký – 13 let i méně, neobvyklé nejsou sňatky mezi bratranci a sestřenicemi, rozšířené je i mnohoženství. Zatímco příbuzenské sňatky (na úrovni bratraců a sestřenic) jsou u kyrgyzských Kyrgyzů nemyslitelné; u afghánských Kyrgyzů nebo u vachánského obyvatelstva jsou tyto sňatky naopak preferované.

Příklady preferovaných a zakázaných sňatků mezi Vachánci ukazuje následující tabulka – pořadí rodů v tabulce je podle jejich významnosti (Shahrani 2002):

²Též *argali*, *archar* (*Ovis ammon polii*). Souvislost s Marco Polem je podle jeho zpráv ze Střední Asie o beranech s rohy dlouhými šest pídí (tj. přes 1 m).

	Asl (vyšší vrstva)			Ghareb (nižší vrstva)		
	Sajed	Chudža	Mír	Ša-ana	Chyberi	Cheek
Sajed	**	*	*	!	!	!
Chudža	*	**	*	!	!	!
Mír	*	*	**	!	!	!
Ša-ana	!	!	!	**	*	*
Chyberi	!	!	!	*	**	**
Cheek	!	!	!	*	*	**

** = preferované sňatky, * = dovolené sňatky, ! = zakázané sňatky

Tabulka 1. Preferované a zakázané sňatky u Vachánců.

** = preferované sňatky, * = dovolené sňatky, ! = zakázané sňatky

Hustota osídlení Kyrgyzů na jednom místě je na zimních stanovištích mnohem nižší, protože jsou na nich mnohem menší možnosti pro pastvu. V létě se naopak mohou jednotlivé skupiny pastevců snáze sdružovat. Podle údajů ze 70. let 20. století bylo na letních pastvinách 86 větších skupin (*aulů*), tvořených 3–12 rodinami (*oj*), zatímco v zimě bylo aulů 118 s počtem 1–7 rodin.

Do oblasti Vachanu směřuje i humanitární pomoc, nejčastěji prostřednictvím nadace Aga-Chána a jejích dvou oddělení – *Focus International* a *Aga Khan Development Network*. Nadace poukazuje na to, že humanitární pomoc dostávají v mnohem větší míře Vachánci. Tento nepoměr nemusí být nutně způsoben politickým nadřzováním, ale spíše tím, že Kyrgyzové žijí v odlehlejších oblastech, kde chybí jakákoli dopravní infrastruktura. Přímý přístup do Vachánského koridoru z Tádžikistánu je nyní uzavřen (v letech 1997–2004 umožňovala tádžická vláda ze svého území přímý průchod do koridoru pouze nadaci *Focus*) a Vachan je teď možné navštívit pouze přes hraniční přechod Iškašim.

Mezi Kyrgyzy je obrovská dětská úmrtnost – 520 úmrtí dětí do pěti let na 1000 novorozenců. To znamená, že více než polovina narozených dětí zemře do pěti let věku. Ohromný je i počet žen, které umírají v souvislosti s porodem – 4000 na 100 000 novorozenců. Pravděpodobnost úmrtí kyrgyzské ženy je tedy zhruba 1:3 oproti pravděpodobnosti 1:6 úmrtí všech žen při porodu v celém Afghánistánu.

Přestože zdejší Kyrgyzové nepijí alkohol, je velkým problémem široce rozšířené používání opia. Opiem zásobují místní obyvatelstvo především Tádžikové z dolního Badachšánu. Peníze, které by bylo možné vydat na zvelebení hospodářství, končí v kapsách pašeráků a místních veliteli. Samotné používání opia navíc ještě zhoršuje již tak špatnou zdravotní situaci místního obyvatelstva (Callahan 2006).

KYRGYZOVÉ V ŠUOLDAŘE

Kromě Vachánu žijí asi tři desítky Kyrgyzů nedaleko (asi 15 km) od okresního města Iškašim v malé vesnici Šuoldara.

Všichni Kyrgyzové v Šuoldare jsou potomky dvou bratrů, jejichž otec odskočil do Pamíru (Vachanu) z čínského Kašgaru. V Kašgaru se oba bratři narodili i oženili a teprve potom se vydali do Šuoldary. V té době byla

Šuoldara krásným zeleným místem, kde byla možnost bohaté pastvy pro dobytek. Nyní je situace mnohem horší kvůli suchu, jehož důsledky jsou rok od roku horší. Při svém příchodu do Šuoldary bydleli členové obou rodin jen ve dvou jurtách, které si přivezli z Kašgaru – jednu z nich ještě používají na letních pastvinách *džajlo* (pastva na *džajlu* začíná na jaře a končí na podzim), druhou si nechali na památku. Zděné domky si postavili teprve synové prvních příchozích.

Dnes je v Šuoldare nejstarší pamětnicí Gulbibi – vdova po jednom z těchto bratrů (Abdylazizovi), která ovšem (jako všichni ostatní) nezná svůj věk. V době kdy přišla do Šuoldary se svým mužem, jí mohlo být kolem dvaceti let. *Dnes je mi osmdesát, ale přesně to nevím. Možná, že je mi šedesát.*

Jeden z hospodářů – Orozmamat – přišel do Šuoldary z afghánského Pamíru a oženil se s jednou z dcer původních příchozích. Svůj věk odhaduje na čtyřicet let. Při přesunu části Kyrgyzů do Turecka ztratil Orozmamat kontakt se svou sestrou Ajnisou. Ta byla vdaná a její muž sloužil v armádě. Ještě před přesunem do Turecka ji ukradl jiný muž Kočo a odjel s ní do Turecka. Od té doby o ní nemá žádné zprávy.

KULTURA AFGHÁNSKÝCH KYRGYZŮ – SVATBY

Pro svatby afghánských Kyrgyzů je rovněž typický *kalym* – výkupné za nevěstu. Rodina nevěsty z kalymu ovšem nemá tolik, co například Kyrgyzové v Kyrgyzstánu, protože rodiče nevěsty poskytují nevěstě výbavu *sep*. Kalym se zde neplatí v penězích, ale pouze v naturáliích – především tedy v ovcích. Babička Gulbibi vzpomíná, že když se vdávala ona, platili za ni jednoho velblouda a třicet ovcí. Výběr snoubenců mají na starosti rodiče, kteří pak vybírají i jména pro vnoučata, nejčastěji podle Koránu. Dříve v Šuoldare z Koránu předčítal mulla, ale po jeho smrti převzal tento úkol jeho synovec Kudajberdy, který je nejvíce vzdělaný. Je běžné, že se sňatek domlouvá mezi křížovými bratranci a sestřenicemi (což je pro Kyrgyzy v Kyrgyzstánu téměř nemyslitelné), naopak pro afghánské Kyrgyzy je zcela nemyslitelné oženit se s Afghánkou.

NÁBOŽENSKÉ PROJEVY AFGHÁNSKÝCH KYRGYZŮ

Místní Kyrgyzové jsou sunnitští muslimové, čímž se poměrně výrazně vyhraňují oproti ostatním obyvatelům vesnice, kteří jsou ismailité (muslimská odnož, jejímž celosvětovým nejvyšším představitelem je Karim Aga Chán). Kyrgyzové mají mešitu, zatímco ismailité se schází k modlitbám a některým obřadům ve vlastním domě, oddělený je i hřbitov. Vztahy mezi oběma muslimskými skupinami jsou poklidné – například pomocníka v hospodářství mají ismailitu. S náboženstvím je úzce spjato i slavení svátků – mezi největší svátky patří Noruz (jarní rovnodennost), hodně se slaví i Orozo ait (první den měsíce ramadánu, kdy se slaví památka blízkých zemřelých) nebo obřizka chlapců.

Kyrgyzové v Šuoldare popisují změny, které se v jejich životě odehrávají a které považují za nejvýraznější:

Dříve se velice přísně dodržovalo, aby žena nenazývala otce svého muže, dokonce i svého muže a všechny mužské a ženské mužovy příbuzné vlastním jménem. Nyní se už tento zákaz prý zdaleka tak přísně nedodržuje. (Při diktování příbuzných se Gulbibi velice zdráhala říct jméno svého muže a jeho otce, ale pak řekla: *vždyt' už jsou stejně mrtví, tak bych to snad říct mohla*).

K dalšímu výraznému posunu došlo při zahalování žen. Zatímco dříve bylo zcela nemyslitelné, aby žena odhalila nějakou část svého těla, nyní se už kyrgyzské ženy zdaleka tak nezahalují.

Mezi běžná jídla patří bílý chléb ve tvaru placky a slaný čaj s mlékem, vařená a ochucená rýže, oblíbené jsou manty. Jí se rukama. Místní Kyrgyzové využívají i kozí mléko, ze kterého dělají *kurut*, který ovšem vaří a tvarují do plátů.

VZTAHY S VACHÁNSKÝMI KYRGYZY

Kyrgyzové žijící ve Vachánu a v Šuoldare mezi sebou udržují styky, protože vachánští Kyrgyzové občas chodí na trh do okresního města Iškašimu a všichni afghánští Kyrgyzové mají svého společného vůdce. Jejich poslušnost od konce 19. století uvádí Kubatov (2005): Odžaly-chán, z rodu Kutal, do roku 1875; Kozubaj-chán, z rodu Kyzylajak, do roku 1905; Mamatkerim-chán, z rodu Alapa, do roku 1938; Tolubaj-chán, z rodu Kyzyl baš, do roku 1950. Nejznámějším byl určitě Rachmankul-chán (rod Kočkor), který afghánské Kyrgyzy odvedl do Pákistánu a pak do Turecka. S částí Kyrgyzů se vrátil zpět Abdurašid-chán (rod Šajym).

Kyrgyzové v Šuoldare uváděli, že po Abdurašid-chánovi se stal představitelem Kyrgyzů Moloraim a nyní je vůdcem místních Kyrgyzů Turdujochun Adžo Bakil. Jeho zástupcem je Kudajberdy ze Šuoldary. Pokud se vyskytnou nějaké problémy, vůdce je může svoji autoritou řešit. Zároveň jsou i prostředníky mezi Kyrgyzy a centrální afghánskou vládou.

Je však třeba zmínit, že afghánští Kyrgyzové v naprosté většině povědomí o centrální vládě nemají. Na otázku týkající se politické situace v Afghánistánu jsou rozhodně bez vyhraněného názoru, soudě podle odpovědi Orozmamata.

Jak se jmenuje náš prezident? To nevím, a ani nevím, jak se jmenoval ten předtím. Jaký je, to tedy říct nemůžu. Ale mluvil jsem s učitelem a ten říkal, že dostali přidáno, tak bude asi dobrý.

Škola je vzdálená od Šuoldary asi dvě hodiny cesty přes hory, takže chlapci se musí vypravit na cestu už kolem páté ráno. Dívky si sice pospat také nemohou, protože už od rána je na hospodářství spousta práce, ale do školy nemusí – ta je jen pro chlapce. Veškerá výuka probíhá v jazyce farsí, a rodiče školní docházku za příliš důležitou určitě nepovažují, v čemž vyučovací jazyk určité roli nehraje. Po dvanácti letech stejně chlapci zůstávají doma a to, co se naučili ve škole, na hospodářství prý stejně neupotřebí.

ZÁVĚR

Vytvoření národního státu v Kyrgyzstánu mělo značný vliv na národnostní uvědomění Kyrgyzů. Podařilo se zde probudit zájem o historii vlastního národa, obyvatelstvu byly předkládány historické konstrukty o starobylosti a určité výjimečnosti kyrgyzského etnika, což mnoho obyvatel přijalo za své.

Po rozpadu SSSR začalo docházet ke změnám v chápání tradic. U Kyrgyzů existovaly starobylé tradice prověřené mnohasetletou historií, v současnosti jsou ale vyzdvihovány spíše tradice z doby bezprostředně před VŘSR, což mnozí odmítají. Důvodem je spojování tohoto období s dobou feudalismu a vlády tehdejších feudálů bajů a manapů. Přesto se tyto tradice nenápadně dostávají do rodinné obřadnosti (především prostřednictvím televize a rozhlasu). Došlo ke znovuobjevení nových „tradic“, především náboženských, zároveň byly vytvořeny i „tradic“ zcela nové.

V zemi přetrvává rozdělení na sever a jih projevující se v odlišné míře dodržování tradic. V rodinách na jihu je patrnější patriarchální uspořádání – ženy vykají svému manželovi, děti vykají svým rodičům, na severu jsou sice tyto zvyky také patrné, ale postupně se vytrácejí.

U afghánských Kyrgyzů jsou některé z těchto zvyků stále ještě pevně fixovány, ale i zde dochází k jejich změnám.

Přestože v Kyrgyzstánu došlo ke snížení celkové platby za nevěstu, *kaly* je pro všechny Kyrgyze spojujícím prvkem a u všech afghánských Kyrgyzů je jeho význam stále značný.

Odlišnosti jsou u vybírání nevěst – zatímco u většiny Kyrgyzů v Kyrgyzstánu je žádoucí uzavírat sňatky mimo vlastní rod, nebo alespoň podrod, u afghánských Kyrgyzů dochází i k uzavírání sňatků mezi bratranci a sestřenicemi. Zásahy rodičů do výběru partnera souvisí s mírou dodržování tradic – nejnižší zásahy jsou v severním Kyrgyzstánu, podstatně vyšší na jihu země, nejvyšší jsou u afghánských Kyrgyzů.

Tradice spojené se stravovacími zvyklostmi jsou zásadním způsobem ovlivněny prostředím – to, co někteří Kyrgyzové v Kyrgyzstánu považují za typická národní jídla, jiní Kyrgyzové vůbec neznají. Výroba a pití zkvašeného kobyliho mléka *kumysu* je typická pro severní Kyrgyzstán a pouze menší část jihu, u afghánských Kyrgyzů (ale ani v Tádžikistánu a v Číně) se s touto tradicí nesetkáme – kumys tito Kyrgyzové nedělají ani neznají (podobné je to i s přípravou *plovu* nebo *bešparmaku*). Všem Kyrgyzům je společná pouze výroba *kurutu* – sušeného jogurtu (princip je zhruba stejný, rozdíly jsou pouze v tom, zda se surovina vaří, nebo ne, afghánští Kyrgyzové vyrábí *kurut* i z kozího mléka). Pití čaje také může ukazovat na přizpůsobení se okolí – v severním Kyrgyzstánu se pije nejvíce černý čaj (vliv Ruska), na jihu zelený, afghánští Kyrgyzové pijí čaj solený s mlékem a máslem (podobně jako v kyrgyzském Alaji).

Na změnu kultury mají velký vliv státní zásahy – například na území bývalého SSSR vedly k téměř úplnému

opuštění aktivního náboženského života, ale zůstaly zde v omezené míře pouze vnějškové projevy. V Afghánistánu, kde stát náboženský život ve velké míře neovlivňoval, došlo k uchování všech projevů náboženského života.

Pro všechny Kyrgyze je společně poměrně vysoké historické povědomí příslušnosti ke kyrgyzské národnosti, které nutně nemusí být vázáno na kyrgyzský jazyk. Kult Manase, který je rozšířený v Kyrgyzstánu, se u afghánských Kyrgyzů vůbec nevyskytuje (podobně jako u tádžických a čínských Kyrgyzů z okolí Kašgaru).

Vytvoření vlastního národního státu si uvědomují Kyrgyzové žijící mimo Kyrgyzstán velmi podobně. Kyrgyzstán je pro ně určitým symbolem vlastní etnické identity, a proto k tomuto státu vzhlíží s určitou úctou. Zatímco v dobách SSSR tito Kyrgyzové vůbec nepoužívali symboly svazové republiky (uvědomování si Kyrgyzské SSR bylo jednoznačně zastíněno vnímáním celého SSSR), dnes tito zahraniční Kyrgyzové státními symboly Kyrgyzstánu (vlajka, znak) ukazují na svoji sounáležitost s tímto státem. Kyrgyzstán bývá v této souvislosti označován (jak jimi samotnými, tak i představiteli Kyrgyzstánu) jako jejich *historická vlast*. I afghánští Kyrgyzové, kteří se státní symboly Kyrgyzstánu většinou neznají, vyjadřují touhu navštívit Kyrgyzstán, zemi, kde se mohou cítit jako doma. Vůbec nevdají, že tato *historická vlast* vznikla politickým rozhodnutím ve 30. letech 20. století a na mnoha místech velice nepřirozeným vytyčením hranic. Důležitější než samotný prostor je sama existence kyrgyzského státu, který už svým názvem nabízí Kyrgyzům žijícím mimo jeho hranice určitou blízkost.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] CALLAHAN, T. 2006. *The Kyrgyz of the Afghan Pamir Ride On*. Social Research Center American University Central Asia (AUCA), Bishkek 2006. 10 s.
- [2] ČERNOV, S. *Pamirskie kyrgyzy: dva naroda, odna nacija*. Obščestvenno-pravovaja eženedežnaja gazeta Delo No. 22 (731) 11. 6. 2008. Přístupné na: (<http://delo.ktnet.kg/2008/22/07.shtml>), stáhnuto: 7. 10. 2008.
- [3] *Doklad kapitana B. L.Grombčevskogo o putešestvii v 1889–1890 gg.* 2005. Vikiznanie. Přístupné na: (www.wikiznanie.ru/rw/index.php/), stáhnuto: 18. 9. 2008.
- [4] DOR, R. 1975. *Contribution ? l'étude des Kirghiz du Pamir afghan*. Paris: Publications orientalistes de France.
- [5] *Istorija Kirgizstana*. 2005. Institut strategičeskogo analiza i prognoza. Přístupné na: (<http://www.easttime.ru/countries/topics/1/4/31.html>), stáhnuto: 17. 11. 2006. Též *Enciklopedičeskij slovar' Brokgauza i Efrona*. Peterburg, 1890–1907.
- [6] KOKAISL, P. et al. *Kyrgyzstán a Kyrgyzové*. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Katedra antropologických a historických věd, 2008.
- [7] KOKAISL, P., PARGAČ, J. a kol. 2006. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- [8] KUBATOV, E. 2005. *Afganskie kirgizy*. Vatanyam, 2005. Přístupné na: (http://vatanyam.ru/?an=vs107_7), stáhnuto: 29. 9. 2008.
- [9] MAURI, K. 2008. *Kogda risk – eto žizn'!* Moskva: Fizkužtura i sport, 1986; Skitalec 2001–2006. Přístupné na: (http://www.skitalets.ru/books/risk_mauri/index.htm#sec21), stáhnuto: 27. 9. 2008.
- [10] Office of The Geographer. 1983. „Afghanistan – U.S.S.R. Boundary,“ *International Boundary Study*, No. 26 – Revised: September 15, 1983.

- [11] SHAHRANI, M. N. 2002 (orig. 1979) *The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers and War*. University of Washington Press, s. xxxviii.
- [12] STROILOV, L. 1993. *Alaj menen Pamirdi ashyp / Kyrgyzdar: sanzhyra, taryh, muras, salt*. Biškeek.
- [13] Ukaz Prezidenta KR. 2002. „*O provedenii Goda kyrgyzskoj gosudarstvennosti*“. Biškeek.